

פתח דבר

(למהדורה הראשונה)

מאז¹ נוסדה תנועת החסידות בידי מחוללה, הבעל שם טוב הקדוש, נקבע נוסח התפילה על פי נוסח האר"י ז"ל. כך מתואר בכתבי הפולמוס החריפים מאותם ימים של התגלות החסידות, כי ההצטרפות לתנועה החדשה היתה כרוכה בשינוי נוסח התפילה לנוסח הכעין ספרדי מבית מדרשו של האר"י, ואימוץ נוסח זה היווה כעין 'תו זיהוי' להולכים בדרך החדשה שסלל הבעש"ט.

אמנם שינוי הנוסח הצריך לסדר סידור תפילה חדש ומדוקדק. וזאת משתי סיבות עיקריות: א. נוסח האר"י מבוסס ברובו על נוסח ספרד, בעוד שנוסח התפילה המקובל במושבות החסידים בארצות מזרח אירופה היה נוסח אשכנז, וגדולי החסידות לא אבו להיפטר מכל וכל מהנוסח האשכנזי שהיו רגילים בו. ב. והוא העיקר: נוסח האר"י עצמו אינו ברור ומוסכם די הצורך, כיון שהאר"י לא חיבר סדר תפילות לכל השנה, אלא רק תלמידיו ותלמידי תלמידיו², וביניהם שינויים רבים בנוסח ובסגנון, בניקוד ובדקדוק ובהכרעה בין מנהגי אשכנז וספרד. ואכן, כשבעים שנה לאחר התגלות החסידות, בשנת תקס"ג, הדפיס רבינו הגדול בעל התניא והשולחן ערוך, סידור מתוקן ומדוקדק על פי נוסח האר"י, והוא למעשה 'הסידור החסידי' הראשון מבית מדרשם של תלמידי הבעש"ט³.

מעבר להתוויית עצם הנוסח, הפך הסידור גם למעין 'שולחן ערוך חסידי' ראשון, בהיותו מכיל הלכות רבות הקשורות להשכמת הבוקר, תפילה וברכות הנהגין. לפי המסורת החדדי"ת⁴ השקיע רבינו מאמץ רב בעריכת הסידור וחיבורו ארך עשרים שנה.

(1) ראה בכל זה בהקדמת ה'שער הכולל', ובהרחבה בספר 'הסידור' (מחקרים היסטוריים וביבליוגרפיים אודות סידור רבינו והתפתחותו, הוצאת היכל מנחם מונסי).

(2) כמו: סידור האריז"ל (סתם) שנדפס בשנת תקמ"א, סידור האריז"ל 'אור השנים' שמסודר באופן אחר, סידור משנת חסידים, סידור רבי שחתי מראשקוב, סידור שער השמים מהשל"ה ועוד.

(3) עד אז עברו הנוסחים החסידיים בצורה פנימית בין החסידים ונרשמו כהגהות על גיליון הסידורים הקיימים. ראה ברשימת אדמו"ר הרי"צ (ספר התולדות אדה"ז, קה"ת תשל"ו, עמוד קסד): "מהם שכתבו השניונים על גבי סידור שער השמים של השל"ה, ועל הרוב היו כותבים על גיליונות הסידורים נוסח אשכנז שהיו מתפללים בהם".

(4) ראה ספר 'הסידור' הנ"ל עמוד פ.

לפי מסורת נוספת⁵, ערך רבינו את הסידור מתוך סידורים רבים שהיו מונחים לפניו ובירר וניפה את הנוסח המדויק מתוך כתבי האר"י, באופן השווה לכל נפש.

* * *

סידורו של רבינו מעורר ענין רב ומחשבה מעמיקה אצל ציבור הלומדים, עקב השינויים הרבים שחלו בו על פני הסידורים שקדמו לו. כמה וכמה דוגמאות יובאו לקמן במבוא. ראשון שניגש לגלות את הלוט מעל סידור רבינו הוא הגאון רבי אברהם דוד לאוואט⁶, בספרו הנודע 'שער הכולל'⁷. כמו כן, זיקק וליבן את נוסח רבינו על פי המהדורות הראשונות והדפיס סידור מדויק בשם 'תורה אור'. יצוין כי כל דברינו והערותינו לקמן מתייחסים למהדורה מדויקת זו.

בשנים האחרונות נתתי ליבי לעסוק בעיון ובירור נוסח רבינו בסידורו, ובהדרגה גדלה והתרחבה המלאכה לכדי עיון בסדר התפילה בכלל ובהבנת המבנה הכללי שלה בסידורים המצויים - החל מבירור סדר הקטעים בתפילה, המשך בעיון בנוסחי התפילות השונים, ועד לביאור מנהגי התפילה בקהילות ישראל לפזורותיהן ומנהגי חב"ד.

וזאת למודעי: עיקר עניינינו הוא בביאור לשון רבינו בסידורו ובשולחנו, שהוא כעין בתראי לאלו שקדמו לו. על כן לא הקפדנו לציין לכל גדולי הפוסקים שקדמו לרבינו וציטט כלשונם, אלא רק כאשר שינה מהם ובא לחדש דבר על הגדולים שלפניו.

עריכת הספר נעשתה בידי בניי, הרב שניאור זלמן שיחי' והרב שלום בער שיחי', ובסיוע רב של נכדי, הרב חנא חיים שיחי' הכהן פרידמן. ואכן הוציאו מלאכה נאה תחת ידיהם בשפה בהירה וברורה.

ראשיתו של ספר זה במאמרי הלכה שבועיים שנדפסו באכסניית השבועון 'כפר חב"ד'. הברכה נתונה להנהלה - הרב אהרן דב שיחי' הלפרין, הרב יצחק שיחי' הולצמן והרב משה שיחי' מרינובסקי - על הסיוע בחפץ לב בהגשת המאמר מידי שבוע לציבור הקוראים.

ההכאה בפטיש להוצאת ספר זה היתה בעידודו ודחיפתו של הרה"ח משה שיחי' שילת, העומד בראש הוצאת "מעיינותיך" ורב פעלים וזכויות בהפצת תורת רבותינו נשיאנו והתודה העמוקה נתונה לו. עריכת הספר בידי בניי, הרב שניאור זלמן שיחי', נעשתה שנים ארוכות בין

---

(5) שם.

(6) חסיד ומקושר לאדמו"ר הצמח צדק, סב סבו של כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו.

(7) בשנים האחרונות הופיע הספר 'סידור רבינו הזקן עם ציונים מקורות והערות', מאת הרב לוי יצחק שיחי' רסקין מלונדון, ובו מקורות וציונים לדברי רבינו ולספרים שעסקו בדבריו, ועוד ביאורים בכמה וכמה סוגיות.

כתלי "כולל משכן מנחם" בראשל"צ, בראשות מחותני הרב מרדכי צבי שיחי' דוברבסקי, רב קהילת חב"ד בראשל"צ והשלמת המלאכה נזקפת גם לזכותו.

* * *

"כשם שבין קדשי קדשים לחולין כך גבהו דרכיו מדרכינו"⁸, ובכ"ז מצווים אנו להתעמק ולהתייגע בתורת רבותנו עד כמה שאפשר ו"איני מבקש אלא לפי כוחם". והעולה על כולנה, משאת נפשו של כ"ק אדמו"ר להשריש ולהגביר את העסק בתורתו של רבינו הזקן, ובכל הזדמנות עודד את המו"מ ופלפולא דאורייתא בתורת רבותנו.

זכיתי להיכנס ל'יחידות' בשנת תשל"ב וכ"ק אדמו"ר דיבר בקשר לעריכת הערות בשו"ע רבה"ז, ובתוך דבריו הק' אמר: "הרי ישנה עבודה רבה כ"כ בכרם חב"ד והלוואי ויספיקו לגומרה לפני ביאת המשיח". וחזר ע"ז כמה פעמים.

יתן השי"ת ויועיל ספר זה להגברת הלימוד והעיון בתורת רבותנו נשיאנו, ונזכה שלא תמוש תורת רבותנו הקדושים מפינו ומפי צאצאינו מעתה ועד עולם, כלשון כ"ק אדמו"ר האמצעי בהקדמתו לשו"ע רבינו: "וה' יאיר עליהם באור תורת אמת זו, להגן עליהם בכל עת מצוא ... להמליץ כל טוב עבורם ... ולבניהם אחריהם בהצלחת אור תורה ומעשים טובים ואורך ימים וכו'".

בשעה זו, אשר חושך העולם כפול ומכופל, מוטלת עלינו ביתר שאת השליחות להפיץ מעיינות החסידות ולהכין את העולם לקבלת פני משיח צדקנו. יתן השי"ת שנזכה לראות תיכומי את שהובטחנו ע"י כ"ק אדמו"ר, אשר דורנו הוא דור הגאולה ויתגלה מלכנו משיחנו בקרוב ממש.

הרב מרדכי שמואל בן הרב משה ז"ל אשכנזי

חג הגאולה, יט כסלו ה'תשע"ד
מאתיים שנה להסתלקות רבינו הזקן
כפר חב"ד, ארץ הקודש

מפתח העניינים

מבוא 21

ברכות השחר

א.	טעם פתיחת הסידור בשחרית ולא בערבית	37
ב.	ברכות השחר בבית או בבית הכנסת	41
ג.	פירוש התארים "ה', אלקנו, מלך, העולם"	44
ד.	כיצד מברכים ענט"י על הנטילה השניה	47
ה.	הניעור בלילה האם מברך ענט"י	52
ו.	הניעור בלילה האם מברך "אלוקי נשמה"	54
ז.	נוסח ה"יהי רצון שתרגילנו בתורתך" בלשון רבים	59
ח.	שלושה שלבים בביטול היצר הרע	63
ט.	נוסח ה"יהי רצון שתצילני היום" בלשון יחיד	65
י.	ביאור התארים "אדם רע, חבר רע, שכן רע"	69
יא.	עניין וטעם שלוש ברכות התורה	71
יב.	נוסח "על דברי תורה" או "לעסוק בד"ת"	76
יג.	כפל הלשונות "כפינו ובפי כל עמך", "עלינו ועל כל עמך"	82
יד.	פירוש התארים "ישראל", "עם ישראל", "כל ישראל", "בית ישראל"	84

סדר לבישת טלית ותפלין

טו.	אם לובשים טלית ותפלין במה טובו או באיזהו מקומן	91
טז.	ברכה על לבישת טלית בברית מילה	95

203	מטרת תפילת "ויברך דוד ושירת הים".	מד.
206	טעם הוספת התרגום "ה' מלכותיה קאים לעולם ולעלמי עלמיא".	מה.
209	נוסח "ברכות והודאות" לשון רבים.	מו.

חצי קדיש וברכו

215	הכלל היכן אומרים חצי קדיש והיכן קדיש שלם.	מז.
219	הטעם שמבקש הש"ץ "ואמרו אמן".	מח.

ברכות קריאת שמע

227	הקשר בין ברכות ק"ש לק"ש.	מט.
230	סדר ואופן קדושת המלאכים.	נ.
234	ההבדל בין ברכת "אהבת עולם" לברכות התורה.	נא.
237	כפל הבקשות על לימוד התורה.	נב.
242	רמז נפלא לשתי המצוות בתלמוד תורה: "ידיעה" ו"והגית".	נג.
248	הקשר בין בקשת קיבוץ גלויות לקריאת שמע.	נד.
251	הקשר בין קריאת שמע לתפילת יח.	נה.
252	גדר הכוונה המעכבת בפסוק ראשון דק"ש.	נו.
258	היפוך סדר הפסוקים בתלמוד תורה ותפלין.	נז.
263	הקשר בין פרשת ציצית לקריאת שמע.	נח.
269	שמיעת התיבות "ה' אלקיכם אמת" מהש"ץ.	נט.
270	אם זכירת יציאת מצרים היא מצווה התלויה בזמן.	ס.
276	יציאת מצרים בכל דור ובכל יום.	סא.
279	ברכה על מצוות זכירת יצי"מ.	סב.
284	כפל ההזכרות "מצרים" ו"בית עבדים", "גאולה" ו"פדיה".	סג.

תפילת שמונה עשרה

291	גדר הכוונה המעכבת בתפילת יח.	סד.
298	דין תפלה בלא כוונה.	סה.
300	הטעם להזכרת גשם משמיני עצרת.	סו.
302	טעם ניקוד "הטל" בקמץ ו"הגשם" בסגול.	סז.
303	הזכיר טל בימות הגשמים ונזכר בתוך הברכה.	סח.
306	טעם הזכרת טל בימות החמה.	סט.

תחנון

- 431 ..... צט. ההבדל בין וידוי תחנון לבקשת סלח לנו
- 433 ..... ק. אמירת תחנון בערב פסח שני ובפסח שני
- 437 ..... קא. אם חתן וכלה אומרים תחנון ביום כתיבת הכתובה

קריאת התורה

- 443 ..... קב. טעם ההכרזה "ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדושתו"
- 445 ..... קג. המצווה לגדל ולרומם ה' לפני הקריאה
- 449 ..... קד. אם מברכים ברכות התורה כשהספר סגור ובברכות ההפטרה והמגילה
- 456 ..... קה. קריאה"ת בתשעה באב: אם אומר חצי קדיש אחרי הקריאה או ההפטרה
- 458 ..... קו. טעם מנהגנו להחזיר הספר לאחר הקדיש תתקבל

ברכת הגומל

- 465 ..... קז. טעם נוסח רבינו "שגמלנו טוב" ולא "כל טוב"
- 467 ..... קח. אם מברך "הגומל" לפני החצי קדיש או לאחריו
- 472 ..... קט. הטעם שברכת הגומל צריכה עשרה ושני זקנים
- 475 ..... קי. טעם קריאת המגילה בשחרית מיד אחרי קריאה"ת
- 480 ..... קיא. האם קריאת המגילה צריכה קדיש
- 483 ..... קיב. כפל התארים "ריבנו, דיננו, נקמתנו, נפרע לנו, משלם גמול"

אשרי ובא לציון

- 489 ..... קיג. מהות תפילת "ובא לציון"
- 493 ..... קיד. אם "עולם הבא" בתפילה הוא עולם הנשמות או עולם התחייה
- 495 ..... קמו. מנהגנו בענין הקדיש שאחרי ובא לציון בר"ח

קדיש תתקבל

- 503 ..... קמז. הכלל איזה תפלות נקבעו לפני הקדיש תתקבל ואיזה לאחריו

גמר התפילה

- 509 ..... קיז. טעם ספירת הימים "לשבת"

מבוא

למרות שסידור התפילה הוא הספר המצוי ביותר בעולמו של היהודי, מבנה התפילות ונוסח הקטעים השונים מצריך עיון רב ומעורר שאלות רבות ומגוונות. להלן כמה דוגמאות מתוך 143 השאלות והעיונים שעסקנו בהן בחלק הראשון. יודגש כי רוב הדוגמאות נוגעות לכלל הנוסחים השגורים בקהילות ישראל ולא דווקא לנוסח פרטי זה או אחר.

פרק ראשון: מבנה התפילה

1. סידור התפילה מתחיל בתפילת שחרית ואחריה באות תפילות מנחה וערבית. עובדה זו היא פלא גדול, שהרי כלל גדול במצוות שהיממה מתחילה מהלילה ואחריה בא היום, כמו שנאמר¹ "ויהי ערב ויהי בוקר". ואם כן, סדר התפילות בסידור היה צריך להיות ערבית, שחרית ומנחה?²
ביארנו כאן יסוד גדול³ הנוגע למהות ושורש התפילה.
2. בתחילת התפילה אומרים את פרשת התמיד וכן את פרשת הקטורת, ואחריהן משנת "איזהו מקומן" העוסקת בשאר הקרבנות (חטאת, עולה וכו').
כאן יש עובדה בולטת הצריכה בירור: בענין התמיד מביאים הפרשה מהתורה שבכתב, בענין הקטורת מביאים הן הפרשה מהתורה שבכתב ("קח לך סמים") והן הברייתות מהתושבע"פ

(1) בראשית א,ה.

(2) להוסיף שהעניין נוגע גם להלכה, במי ששכח להתפלל מנחה, והשאלה האם יכול להשלימה בערבית שמתייחסת ליום הקודם או נאמר שערבית היא תחילת יום חדש ו"עבר יומו בטל קרבנו".

(3) לקמן סימן א.

"תנו רבנן פטום הקטורת", ואילו בשאר הקרבנות מביאים רק משנת "איזהו מקומן" מהתושבע"פ וכלל לא פרשה מהתושב"כ.

ביארנו הדברים לפענ"ד⁴.

3. בתחילת התפילה אומרים פרשת התמיד ("וידבר ה' וגו' צו את בני ישראל וגו'"), ואחריה מסיימים "רבון העולמים... שיהא שיח שפתותנו חשוב לפניך כאילו הקרבן קרבן התמיד במועדו".

וזה פלא גדול, שהרי תפילת שמו"ע היא במקום קרבן התמיד (ונוהגים בה כמה דינים מעין ההקרבה), וכיצד אומרים כבר בתחילת התפילה "שיהא שיח שפתותנו חשוב לפניך כאילו הקרבנו קרבן התמיד" וכאילו סיימנו כאן את עיקר השלמת התמיד.

מצאנו כאן יסוד גדול (הנוגע להלכה)⁵ לכל סדר השלמת התמיד בתפילה.

4. בנוסח ספרד ובנוסח החסידים מקדימים "הודו" ל"ברוך שאמר", וידוע שזו היתה אחת הטענות הגדולות כנגד שיטת תלמידי הרב המגיד הק' בתקופת ה'ויכוחא רבא' בראשית יסוד החסידות.

ביארנו הדברים לפענ"ד⁶ ואף הוספנו והבאנו ראיה למנהגנו מעצם נוסח "ברוך שאמר".

5. באמצע פסוקי דזמרה אומרים ארבעה פסוקי "ברוך" ("ברוך ה' לעולם וגו': ברוך ה' מציון וגו': "ברוך ה' אלקים וגו': וברוך שם כבודו לעולם וגו'").

יש להבין טעם אמירה זו באמצע פסוד"ז ובטעם בחירת ארבעה פסוקים אלו ומהות הקשר ביניהם.

כתבנו בביאור הדברים לפענ"ד⁷.

6. בענין ה'קדישים' בתפילה יש דבר יסודי הטעון בירור: לפעמים אומרים חצי קדיש, ולפעמים אומרים "קדיש שלם בלא תקבל" (קדיש יתום). ויש לברר הכלל בזה, היכן אומרים חצי קדיש והיכן קדיש שלם.

מצאנו כאן יסוד⁸ גדול, שהתפילה נחלקת לשני חלקים: 'עיקר' התפילה וה'תוספת' עליה, ובתוך עיקר התפילה אומרים רק חצי קדיש.

(4) לקמן סימנים כח, ל, לד.

(5) לקמן סימן כז.

(6) לקמן סימן לז.

(7) לקמן סימן מג.

(8) לקמן סימן מז.

7. בתפילת שמו"ע מבקשים כמה בקשות ברצף על הגאולה העתידה, והברכה הראשונה בסדרה זו היא בקשת קיבוץ גלויות, "ושא נס לקבץ גלויותנו וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו", ורק בהמשך התפילה עוברים לבקש על בונה ירושלים ועבודת הקרבנות.

וזה פלא גדול, שהרי שיטת הרמב"ם היא⁹ שבנין הבית קודם לקיבוץ גלויות, ואם כן היו צריכים לפתוח עם בונה ירושלים, המקדש והקרבנות, ורק אחריהם הבקשה על קיבוץ גלויות. ביארנו הדברים¹⁰ לפי דקדוק נאה בלשון הברכה "וקבצנו יחד... לארצנו".

8. כשאינן כהנים בבית הכנסת (או במקום שאין נושאים כפיהם, כמו בחו"ל), הש"ץ הישראל אומר ברכת כהנים כחלק מחזרת הש"ץ.

ויש לעיין בזה שהש"ץ הישראל אומר ברכה שנתקנה לכוהנים ובלא נשיאת כפים. ומכאן מסתעפת השאלה האם ישראל יכול לברך חברו בברכת כהנים. ביארנו הדברים לפענ"ד¹¹.

9. לפני תפילת שמו"ע דלחש אומרים חצי קדיש¹², וכתבו הפוסקים¹³ שהוא דין גמור ש"לעולם אין מתחילים תפילה בלא קדיש לפנייה" ועד שאין מפסיקים אפילו בפסוק אחד בין הקדיש לשמונה עשרה.

ויש להבין הצורך של תפילת לחש שנאמרת לכאורה ביחיד בקדיש לפנייה. מצאנו כאן¹⁴ יסוד מהותי בגדר "תפילת לחש".

10. בסוף התפילה אומרים "קדיש תתקבל" והוא בקשה שתתקבל התפילה למעלה. כאן מצאנו דבר פלא: שתי תוספות יצאו מן הכלל ואומרים אותן דווקא לאחר הקדיש תתקבל וכאילו מחוץ לתפילה: ספירת העומר וקריאת המגילה בליל הפורים ששתיהן בתפילת ערבית. וטעמא בעי.

הבאנו כאן דיוק נפלא¹⁵ לגבי גדר הקדיש תתקבל בערבית.

(9) ריש פי"א מהלכות מלכים.

(10) לקמן סימן פא.

(11) לקמן סימן צח.

(12) חוץ מתפילת שחרית כדי לסמוך גאולה לתפילה.

(13) לשון רבינו סימן רצב ס"ד, מ"א סק"ב.

(14) לקמן סימן קל.

(15) לקמן סימן קלח.

❁ סימן א ❁

טעם פתיחת הסידור בשחרית ולא בערבית

התפלות בסידור וסדר המשנה היה צריך להתחיל בערבית ואח"כ שחרית ומנחה?⁶

בפשטות יש לומר⁷, ש"תפילות אבות תקנום" וסדר התקנה היה מאברהם ליעקב והיינו משחרית לערבית⁸, וכן "תפלות כנגד תמידים תקנום"⁹ ובקדשים הלילה הולך אחרי היום.

אמנם אין זה מספיק, כיון שכ"ק אדמו"ר מוכיח בארוכה בלקו"ש¹⁰, שדיני התפלות

א. סידור התפילה מתחיל בתפילת שחרית, ואחריה באות תפילות מנחה וערבית¹. וכך הסדר במשנה²: "תפילת השחר עד חצות... תפילת המנחה עד הערב... תפילת הערב אין לה קבע".

אמנם יש להבין, שהרי הכלל במצוות הוא שהיממה מתחילה מהלילה³, כמו שנאמר במעשה בראשית⁴ "ויהי ערב ויהי בוקר". ואכן כך מתחיל התנא לגבי ק"ש: "מאימתי קוראים את שמע בערבין"⁵. ואם כן, גם סדר

(6) להעיר משוע"ר סימן קו ס"ד לדעה הא' שמצות התפלה דאורייתא ויוצא עם כל בקשה: "ומשהתפלל פעם אחת ביום או בלילה, יוצא י"ח מן התורה". ומשמע שעצם חיוב התפלה מצד "לעבדו ככל לבבכם" הוא משחרית לערבית.

לחביבותא דמילתא: כמה תמימים מליובאוויטש נכנסו פעם אל הגאון הרגוצ'ובי, והוא התעניין מה אדמו"ר הרש"ב דיבר בימים אלו. הם סיפרו שהרבי הקשה מפני מה הסידור מתחיל בתפילת השחר, בעוד שהמשנה דק"ש מתחילה בערבית, ואדמו"ר ביאר ע"פ פנימיות הענינים. שאלו התמימים את הגאון, אם עולה בדעתו יישוב על פי נגלה? הוא ענה ש'אם הרבי ענה רק על פי פנימיות, כנראה שאין לזה יישוב על פי נגלה'.

(7) ראה פני"ו וצל"ח ברכות ריש פ"ד. וגם העירני ח"א מהקדמת היעב"ץ לסידורו, שאדם הראשון נברא בשחר ובמילא תפילה ראשונה היתה בבוקר.

(8) ברכות כו,ב, ועד"ז בירושלמי ברכות פ"ד ה"א.

(9) ברכות שם.

(10) חל"ה עמוד 125 ואילך.

(1) להעיר שסידור רבינו הזקן עצמו (פסקי הסדור) מתחיל בכמה שורות אודות קימת חצות שהיא מהלילה: "מודעת זאת מעלת קימת חצות לילה שהיא עת רצון למעלה וכו'" (וראה לקו"ש חכ"ב עמוד 20-119). אמנם י"ל שהוא לשיטתו בסידור שיכול לברך ברכות השחר מחצות הלילה, וביארנו שתורמת הדשן היתה מחצות ולכן עבודת היום מתחילה בענין מסוים מחצות (ראה לקמן סוף סימן כה).

אמנם להעיר שבנוגע לתיקון חצות, כתבו רבינו בסידור אחרי קשעהמ"ט, ויש להתאים עם מ"ש באגה"ת סוף פ"י שתקון חצות הוא הכנה לתפילת שחרית (ולכן היה צריך לכתבו בתחילת הסידור). וכנראה שבסידור לא ס"ל כן.

(2) ברכות רפ"ד, ועיין בפני"ו וצל"ח שם.

(3) חולין פג,א.

(4) בראשית א,ה.

(5) וביארו בגמרא ריש ברכות, שהוא "כברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר" (ועיין בתוס' ד"ה אי הכי).

ויש לומר, שזו הסיבה שהסידור מתחיל בשחרית, כיון שקדשים יצאו מכלל המצוות ובהם "הלילה הולך אחר היום" והיינו שהיממה מתחילה בשחרית, ולכן גם סדר התפילות בסידור הוא משחרית לערבית.

ובזה מובנת גם הסיבה שהמשנה מסדרת את התפלות משחרית לערבית (ולא כעיקר יסוד התפלה מערבית לשחרית). כיון שהמשנה מדברת שם על דינים שנלמדו מהתמיד (תפילת השחר עד חצות וכו', כמו התמיד שהיה עד חצות¹⁶), ולכן מסדרת דבריה משחרית לערבית.

הנה בקרבן תמיד נאמר¹⁷: "את הכבש האחד תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערביים", והיינו שהקרבן התמיד היא משחרית לערבית.

וכך נבאר היטב בסימנים הבאים כי סדר התפלה עצמה, נקבע לפרטי פרטים כפי סדר הקרבן התמיד: א. בסימן יט נבאר שהתפלה מתחילה עם הזכרת "זכות אבות" בפרשת

כי ישנם שני ענינים בתפלה: בקשת צרכי האדם, והתקרבות ועמידת האדם לפני ה'. ומבאר שם כי בקשת צרכיו נלמדת ממעשה בראשית, אבל עמידת האדם לפני ה' נלמדת מענין הקרבנות, שענינם התקרבות פנימית אל ה'. לפי זה מובן מה שסדר התפלה נתקן בדומה לקרבנות, כיון שמהות סדר התפלה הוא התקרבות הדרגתית של האדם אל ה', מקומו מהשינה ועד עמידתו לפני המלך בשמונה עשרה. ולכן זה נלמד מהקרבנות ובדיני הקרבנות. אבל עצם גדר התפלה הוא בקשת צרכיו, וזה נתקן בדומה למעשה בראשית מערבית לשחרית.

16 ראה לקמן סימן קלא.

17 במדבר כח, ד.

להלכה הם שסדר התפלות הוא ערבית, שחרית ומנחה. (ולכן מי ששכח מנחה, אינו אמור להתפלל ערבית שתים כיון שכבר "עבר יומו"¹¹. וכן למדו בגמרא¹² ממה שאמר דוד¹³: "ערב ובקר וצהרים").

וכיון שכן יש להבין ביותר, מפני מה נקבע סדר התפילות בסידור וסדר המשנה, דווקא משחרית לערבית?¹⁴

ב. נראה לבאר כי הסידור ענינו הוא מבנה התפילות, ובכל הנוגע למבנה התפלה עצמה, היא נתקנה לפרטי פרטים לפי סדר הקרבן התמיד בבית המקדש. ולכן אף שדיני התפלה בכלל שייכים לבקשת צרכיו ומעשה בראשית, הרי מוכח שעכ"פ מבנה התפלה נתקן לגמרי בדומה לקרבנות¹⁵.

11 טושו"ע ושו"ע ר סימן קה ס"ב ולבוש ריש סימן פט. (והא שמשלים למעשה את מנחה בערבית הוא רק משום שהתפילות הם בקשת רחמים ו"כל אימת דבעי מצלי ואזיל", עיי"ש).

אמנם צריך עיון, שמצד אחד למדו מקרבנות שעבר יומו (במנחה) בטל קרבנו, ומצד שני, בקדשים הלילה הולך אחרי היום. ועיין בהערות 9-10 בלקו"ש שם מהמאירי ופנ"י.

12 ברכות לא, א.

13 תהלים נה, יח.

14 אפשר לומר בפשטות בטעם הדברים, שהרגל האנשים הוא שהבוקר נחשב להתחלת יום חדש, ולכן גם הסידור (שמיועד עבור כללות העם) מתחיל מתפילת שחרית. אמנם, ע"פ הידוע גודל דיוקו של רבינו בשולחנו ובסידורו (עיין בלקו"ש חכ"ב שנסמן בהערה 1), פשוט שיש למצוא טעם לסדר התפלות בסידור באופן זה דווקא.

15 יתכן בהסברת הענין: בלקו"ש שם מבואר

יא. עוד נוכיח לקמן בכמה מקומות כי גם בתוך התפילות עצמן רואים שהן נתקנו משחרית לערבית¹⁸: א. בסימן ט נבאר כי ה"ה"ר שתצילני היום מעזי פנים" הוא בקשה מיוחדת לנשים לכל היום והלילה שאחריו. ב. בסימן קלח נוכיח כי מצות הקדיש בתפלה נתקנה משחרית לערבית. ג. בסימן קלד שנוסח ברכת "יוצר אור" ו"המעריב ערבים" היא מהיום ללילה¹⁹. ד. בסוף סימן נג נראה שמצות תלמוד תורה נתקנה משחרית לערבית. ה. וכן נוכיח בסימן ס כי מצות זכירת יציאת מצרים היא מהיום ללילה.

ג. לפי מהלך זה, מובנת שאלה נוספת: במצות קריאת שמע נאמר בתורה: "בשכבך ובקומך", והתנא ריש ברכות מתחיל עם

העקידה, כמו שסדר העבודה במקדש היה מתחיל עם הזכרת "ישני חברון". ב. בסימן כא נבאר מה שממשיכים ואומרים נוסח ויודי של "לעולם יהא אדם...) מה אנו מה חיינו", כיון ש"התמיד היה מכפר עם התשובה". ג. בסימן כג נבאר מה שאחרי זה אומרים פרשת קריאת שמע קטנה, כיון שאחרי ויודי צריכים להזכיר את "ייחוד שמו". ד. בסימן כז נבאר מה שאח"כ אומרים את פרשת התמיד ופסוק "ושחט אותו על ירך המזבח", שכן הם כנגד שחיטת זריקת דם התמיד. ה. בסימן כט נבאר מה שאחרי התמיד אומרים את פרשת הקטרת, כיון שהקטרת הקטורת היתה אחרי שחיטת זריקת דם התמיד. ו. בסוף סימן כז נבאר מה שבהמשך התפלה אומרים קריאת שמע וברכותיה, וזאת כמו שנהגו במקדש, שהכהנים אמרו קריאת שמע וברכותיה לפני הקרבת אמורי התמיד. ז. גם נבאר שם מה שאחר כך מתפללים שמו"ע, וזאת כנגד הקרבת האמורים במקדש. ח. בסימנים צז-צח נבאר מה שבסוף חזרת הש"ץ אומרים ברכת כהנים, שכן נשיאת כפיים במקדש היתה בסוף ההקרבה. ט. בסימן קיז נבאר מה שאומרים בסוף התפילה שיר של יום, כיון שהלויים היו אומרים שיר של יום אחרי הקרבת התמיד.

י. עוד נביא בסימן לב שבתפלת מנחה, לא חייבו כל כך לומר פרשת התמיד לפני התפלה וגם אין אומרים בה תפלת "רבון העולמים" שתעלה אמירת הפרשה במקום הקרבת התמיד, שכן הקרבת התמיד של ערב היתה באופן שונה מהקרבת התמיד של שחר, עיי"ש.

18) להעיר מנוסח תפילת מודים: "ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובוקר וצהריים" (מתחיל מהערב). אמנם אולי כיון שמודה על מה שהיה בעבר, מתחיל מהנפלאות והטובות שהיו בערב (בדוגמת התמיד שמכפר על העבר, וגם על עבירות הלילה, ראה אגה"ת פי"א).

19) לפי זה, שסדר התפלות הוא משחרית לערבית, יומתק סדר הברכות ד"ג' בשחרית וג' בערבית: הברכה הראשונה בשתי התפלות היא על המאורות, הברכה השניה בשתיהן היא על התורה והשלישית היא על קבעו"ש ויצ"מ. ועוד מוסיף ומברך ברכה רביעית בערבית של "שומר עמו ישראל". והנה אם סדר התפלות הוא משחרית לערבית, יוצא שאומר ג' ברכות שוות, ואחר כך מוסיף בסוף ערבית ברכה אחרונה בפנ"ע. אמנם אם סדר התפלות הוא מערבית לשחרית, נמצא שברכת שומר את עמו ישראל היא באמצע, בין הברכות בשחרית וערבית שהם כנגד זל"ז.

שמע וברכותיה כפי שהם חלק מהתפלה²¹, והן נאמרות בשייכות לשמו"ע שהוא כנגד הקרבת האימורים, כמו שעשו הכהנים שאמרו קריאת שמע לפני הקרבת התמיד²², ובזה הסדר הוא שחרית ואח"כ ערבית.

קריאת שמע ערבית ("מאימתי קורין את שמע בערבית"). אמנם לשון רבינו בשולחן ערוך²⁰: "קריאת שמע שחרית וערבית מן התורה היא שנאמר בשכבך ובקומך".

אולם לפי דברינו אפשר לומר, כי אכן מצות קריאת שמע לעצמה היא ערבית ושחרית, אמנם רבינו מדבר שם על קריאת

---

21) עיין בשו"ע"ר ריש סימן קיא, ושם בסוף הסימן ש"סמיכת גאולה לתפלה גדולה מתפלת הציבור".

22) ראה בדברינו סוף סימן כז.

---

20) ריש סימן נח. ראה עוד בהערות וציונים לסימן קנה ס"ב הערה 4/ב.

⊕ סימן ב ⊕

ברכות השחר בבית או בבית הכנסת

כאן יש לעיין בטעם מנהגנו זה - לומר הברכות בבית.

אכן בנוגע לברכת ענט"י (ואשר יצר), כבר ביארו האחרונים ורבינו⁵, שעדיף לסמוך הברכה לנטילת הידים ולאומרה מיד בביתו. אמנם יש להבין השינוי בנוגע לשאר ברכות השחר - שבשו"ע כתב לאומרן בביהכנ"ס, ואילו בסידור משמע שאומרן בביתו⁶.

ב. הסיבה הפשוטה למנהג אשכנז לומר הברכות בביהכנ"ס היא, משום עמי הארץ שאינם יודעים לאומרם בעצמם בביתם. כך

א. בענין ברכות השחר, ישנם כמה מנהגים בקהילות ישראל: יש נוהגים¹ לברך את כל הברכות בביהכנ"ס, דהיינו שאומרים גם ברכת ענט"י ואשר יצר בביהכנ"ס.

המנהג הפשוט בשו"ע רבינו ובאחרונים² ובסידורי אשכנז הוא, לומר ברכת ענט"י ואשר יצר (וברכות התורה) בבית, ואת כל שאר ברכות השחר אומרים בביהכנ"ס (ובציבור). ואכן למנהג זה, מקדימים לומר גם "מה טובו" לפני ברכות השחר בביהכנ"ס. כיון שמה טובו שייך לכניסה לבית הכנסת³, כמו שאומר "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, ואני ברוב חסדך אבוא ביתך", ולכן אומרו מיד בכניסה לביהכנ"ס, ואחריו אומר הברכות.

אולם מנהג (חלק מה)הספרדים ומנהג חב"ד הוא, לומר כל הברכות בבית. וכך יש ללמוד מסידור האריז"ל וסידור רבינו, שסידרו את "מה טובו אהליך" אחרי ברכות השחר, ומכאן שברכות השחר נאמרים לפני⁴ ובבית.

רבינו לפני מה טובו (ראה לקמן סימן טו), ואכן הם נעשים בבית, ראה שו"ע ר סימן כה ס"ז: "והעולם נהגו להתעטף אף בטלית גדול בביתו קודם הנחת התפלין ואח"כ מניח תפלין והולך לביהכנ"ס". [ועיין בשעה"כ פ"ג סק"ב שבסידור הראשון היה כתוב "בבואו לביהכ"נ יאמר פסוק זה" (מה טובו) ורק לאח"ז הל' תפלין, אלא ששוב שינה זאת רבינו והקדים הל' תפלין, עיי"ש הטעם].

5 ראה בנו"כ השו"ע סימן ו, ובשו"ע ר ס"ב.ה. ויותר מזה ביאר רבינו בשו"ע ובסידור כי ברכת ענט"י אינה שייכת לתפלה אלא לכלל עבודת היום או להתקדשות בהסרת הטומאה מידי. ראה לקמן סימן טו.

6 באג"ק חי"ח עמוד רעה ביאר כ"ק אדמו"ר לפי דברי רבינו בשו"ע ר סימן עא, יובאו לקמן בפנים. ובחי"ט עמוד שצ הוסיף, שבפרט כשמפסיק ולומד בין הקימה לברכות, ולכן עדיף להקדים הברכות.

1 שו"ע סימן ו ס"ב כמנהג ראשון, ושו"ע ר שם. וכן הוא בסידורי בית יעקב ואוצר התפלות.

2 כן הוא בשו"ע שם בתור מנהג "בני ספרד", וכך כתבו כל האחרונים, ראה בבאר היטב ושערי תשובה סימן ו. ובשו"ע ר סימן ו ס"ה, ס"ט וסימן מו ס"ג.

3 ראה שו"ע ר סוסמ"ו.

4 גם סדר הנחת טלית ותפלין באים בסידור

ובאמת, נבאר בסימנים הבאים שזו הסיבה שאומרים אחרי מה טובו (למנהגנו) פרשת העקדה ופרשיות התמיד, כיון שזה היה סדר העבודה במקדש ובמילא מתחילים בזה התפלה שהיא במקום הקרבנות.

אולם ברכות השחר אינן שייכות לכל זה, אלא לקימה משנתו. כך כתב בשו"ע (לגבי אונן ל"ע)⁹: "לא יאמר כל ברכות השחר אפילו נקבר קודם שעבר זמן ק"ש ותפלה, כיון שבשעה שחל חיוב הברכות דהיינו כשקם ממתנו, היה פטור מהן". ובמקום אחר¹⁰: "זמנן הוא קודם אור היום מיד שנעור משנתו". ובסידור¹¹: "אם ישן בלילה ונתחייב בהן, יכול לברך מיד שנתחייב בהן".

ויש לציין גם את ההלכה¹², שיכול לומר ברכות השחר קודם אור היום¹³, משא"כ פרשת התמיד והתפלה הן רק מ"שיאור היום"¹⁴. ומוכח כי הברכות אינן חלק מהתפלה. וכיון שכן, אומרים אותם בבית ולפני "מה טובו".

עשו זאת מפני טורח הציבור. והרי "מה טובו" הוא מכלל פרשת בלעם, ומשמע שבעצם הוא שייך אפילו לק"ש ולעיקר התפלה.

(9) ריש סימן עא, וציין לזה כ"ק אדמו"ר באג"ק חלק יח שם.

(10) סימן מז ס"ו.

(11) סוף ברכות השחר.

(12) שו"ע סוסמ"ז, שו"ע"ר סימן מז ס"ט.

(13) בסידור ברכות השחר: "מחצות לילה ואילך". וראה בסוף סימן כה שביארנו זה לפי דברי בעל המאור, שתרומת הדשן היתה נעשית מחצות הלילה, ולכן כאן הוא כבר התחלת יום חדש.

(14) ובסידור: "אחר שיעלה עמוד השחר".

כתב רבינו⁷: "עכשיו מפני שאין הידים נקיות וגם מפני עמי הארצות שאינם יודעים אותן, נהגו לסדרן בבית הכנסת והם עונים אחריהן אמון ויוצאים ידי חובתן". ולפי זה אפשר לומר, שכיום אין חוששים לעמי הארץ ולכן אומרים הברכות בבית.

אמנם נראה לבאר מנהגנו בעומק יותר: אין זה רק מסיבה שלילית שאין חוששים כיום לעמי הארץ, אלא יש סיבה חיובית ועיקרית להקדים ולומר ברכות השחר בבית: בית כנסת הוא מקום תפלה והקטעים שאומרים בבית הכנסת הם הקטעים שהם חלק מהתפלה. אמנם ברכות השחר הן אינן חלק מהתפלה, אלא הודאה על קימתו משנתו והתחלת יומו. ולכן אין סיבה לאומרון בבית הכנסת (לולי זה שחששו לעמי הארץ שאינם יודעים לברך), אלא שייכים לקימה משנתו בבית.

הנה הובא לעיל כי התחלת התפלה בבית הכנסת הוא באמירת "מה טובו", ונוסח מה טובו מסתיים בפסוק "ואני תפילתי לך ה' עת רצון", ומשמע מזה כי כאן במה טובו הוא (בענין מסוים) התחלת התפלה. וכך נראה לדייק מלשון רבינו בסידור: "נכון לומר קודם התפלה הריני מקבל" - והרי מיד אחרי הריני מקבל אומרים מה טובו, ומשמע שכאן היא 'התחלת התפלה'⁸.

(7) סימן מז ס"ג, ועיין גם בשו"ע"ר סוס"ו.

(8) אכן הגמרא (ברכות ח,א) דורשת הפסוק "ואני תפילתי לך ה' עת רצון" - "אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללים". ומוכח שהפסוק "ואני תפילתי" שייך לתפילה בביהכ"ס.

עוד יש להמתיק עם המבואר בברכות יב,ב, שבקשו לקבוע פרשת בלעם בקריאת שמע ולא

בדומה לברכת ענט"י, וכך אמירת הקרבנות שייכת לברכת הנטילה.

עוד נפק"מ תבואר לקמן בסימן ה: מנהגנו למעשה שהניעור בלילה מברך כל הברכות וגם ענט"י. וביארנו שם כי הוא מברך על ההכנה לעבודת התפלה, ולכן יכול לברך אף שלא ישן בלילה. אמנם לפי דברינו כאן יוצא, שהוא צריך לומר אחרי ברכת ענט"י (וברכות השחר) את כל סדר הקרבנות, כדי שהברכה תהיה סמוכה להתחלת התפלה בפועל.

ג. להוסיף: מהאמור כאן יוצא כי התחלת התפלה לשיטת רבינו בסידור היא, במה טובו ופרשת הקרבנות (ולא בברכות השחר). ואכן בהמשך לזה נבאר לקמן בסימן טו, מנהג חב"ד נוסף: להניח תפלין באיזהו מקומן, ולא כפי שקבע רבינו בסידורו - להניח במה טובו. אלא ביארנו בזה שרוצים לסמוך את "התחלת התפלה" - דהיינו מה טובו ופרשת הקרבנות - לברכת ענט"י. ולכן אומרים את כל פרשת הקרבנות בלא תפלין,